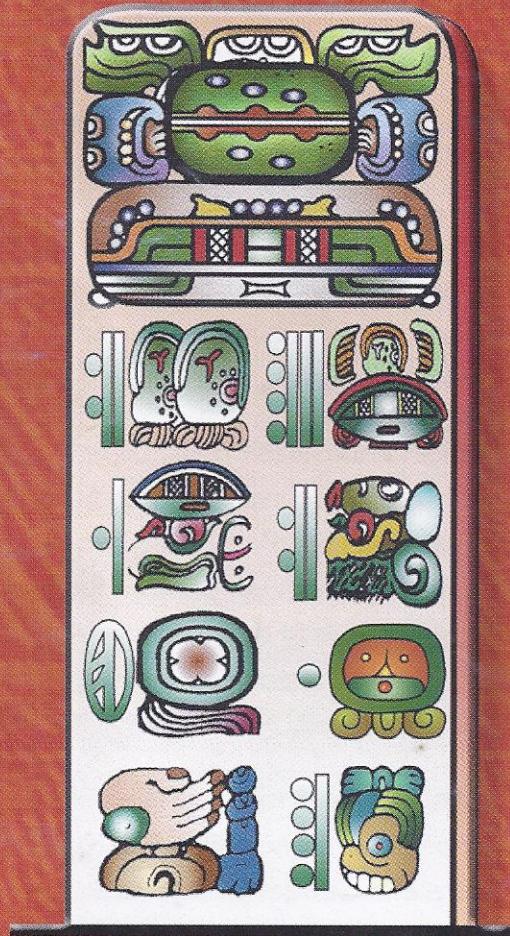
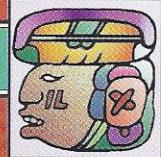

Kaqchi' Wuj

Rukab'laj

Rukolik ri b'anob'äl

Chi

*Kab'lajuj B'aqtun,
B'elejlajuj K'atun,
Waqi' Tun,
Kab'lajuj Winäq,
Wa'ix Q'ij
Jun ajpu'*

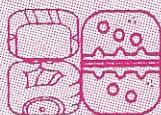
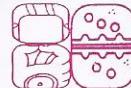
Xel

Rukab'laj Kaqchi' Wuj.

**RULEWAL RI KAQCHIKEL
TINAMIT**

KAQCHIKEL

Kaqchi' Wuj

Ri Kaqchikel Cholchi'

jun ruq'a' ri

Maya' Cholchi' aj Iximulew
(Academia de Lenguas
Mayas de Guatemala)

K'AMÖL TAQ B'EY PA KAQCHIKEL CHOLCHI':

Kají' Káwoq, Alberto Exquit Choy

Kaqtijax, Anastasio Guarcax

Rosalino Tichoc Cúmes

Delfina Soyoy Jutzuy

Kab'lajuj Tijax Martín Chacach Cutzal

Raxché' Demetrio Rodríguez

Abel Sincal

XETO'O

Rusamajela' ri Kaqchikel Cholchi' chuqa' ri
Kaqchikel Moloj

XNUK' PA

Cholsamaj, Tel: 2325402 - 2325959

Xtz'aj pa:

Nawal Wuj, Tel/Fax: 2328568

RUCHOLAJEM RUPAM RI WUJ

Na'ojil taq tzij	:
Kitzij winaq'i	:/ :
Tijonik	/ ·
B'anob'äl	:/ :
Ruwach'ulew	/
Pach'un Tzij	·
K'ak'a' taq Tzij	::

NA' OJIL TAQ TZIJ

¿Achike k'a xqab'än?, xa jun qach'ab'äl töq öj k'oj chi la pa Tulan, man ütz ta ke re' xqab'än "Popol Wuj". Ke re' xkib'ij ri qati't qamama' ojer.

Xa jun qate' qatata' röj kaqchikela' winäq, xa jun qach'ab'äl, xa jun qajuyu' taq'aj, xa jun qanawal, Sotz'il rub'i', ruma chi xa xek'iyär ri qati't qamama' k'oj chi xexule' xejote chi ruwäch ri juyu' taq'aj chi rukanoxik kiway kuk'ya' chi rukanoxik kulew richin yetiko'n, chuqa' chi rukanoxik kitzyaqb'al.

Ke re' ri kik'aslem ri nab'ey qate' qatata', ruma ri' röj öj kiy kimam xojkiratäj chi ruwäch ri loq'oläj juyu' taq'aj wakami rub'in'i am KAQUEW.

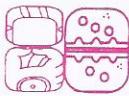
Man jun achike ruma yojb'ison yojmalin chi qanimal qach'aq' qi', näj chi naqaj qakojol, k'iy chik juna' ke re' qak'ulwachin pe, kan ke la' wi ri k'aslem.

Öj kirinäq kan chi ruwäch ri Kaqulew chuqa' chi ruwäch ri Iximulew, po ma qach'aron ta qi'. Ri qach'ab'äl rujalon jataq ri', ri qatzyaqb'al chuqa' rujalon jatäq, jalajöj rub'anikil, po man jun k'ayewal ta, nqak'axaj qi' nqetamaj qawäch, qach'alal qi', öj maya'i winäq, ajb'oko', ajtzoloj ya', ajpanq'än, chuqa' ch'aqa chik öj Kaqchikela'.

Ri Kaqchikel Cholchi' ruq'a' ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil, nsamäj pa ruwi' ri qach'ab'äl, chi rujunumaxik rutzijoxik, rutz'etik chuqa' rutz'ib'axik, ke ri' k'a xtijotayin xjisian ri chuwaq kab'ij, ke ri' chuqa' xkojtikir nqaya' ruchuq'a' ri qab'anob'al, ri loq'oläj q'aq' xya' pe chi qe ke la' pa Tulan. Mani nqachüp ri qaq'aq', ri kiya'on kan ri qati't qamama' Säq kiwi', Säq kijolom yetzu'n yemejan pe pa nawal, pa kaq'iq', e ulew e sanayi' chik.

Kaqchi' Wuj

K'AK'A' TIJONÍK

Kaqtijax, Anastasio Guarcax Guarcax

Pa Iximulew kaji' tinamít e k'oj: Xinka, Garífunas, Kaxlan, Maya', chi kaji' molaj re' jalajöj wi rub'eyal ri qak'aslem jalajöj ri qach'ab'äl, jalajöj nqanojij ri kaj ulew; man ruma ta jalajöj ri qak'aslem man ta ma junam qawäch, k'oj ta chi qonojel ri winaq'i' junan ta qaq'ij.

Pa ruwi' ri tijoník qak'ulun pe pa taq tijob'äl chuqa' ri yojtajin nqak'ül, k'oj ta chi nuya' ruchuq'a' ri tijoník, ri jalajöj na'ojoj nkiya' ri qati't qamama', qate' qatata' pa qochoch, man pa rub'eyal ta k'a b'anom chi qe kuma ri kaxlani' ki ya'on pa qajolom chi ri qab'anob'äl röj man ütz ta, ri kichin rije' ja kan ütz ruma ri' k'oj chi nqak'ül.

Xa nikijäl ri qana'oj ruma la wakami' q'ij säq janila' k'ayewal qilon man kan ta qitzij chi ri qak'aslem b'anob'äl yojruk'waj pa jun ütz k'aslemal, pa taq juyu' pa taq tinamít ri qawinaq

man kan ta nkiya' chik ruq'ij jun winäq, ri ruwach'ulew, k'oj elëq' pa taq q'atob'äl taq tzij xa pwäq nsamäj, re k'a yojnimon chi ruloq'ik kik'ayij ri nimaq taq b'eyoma; pa taq talutzij, taluwuj chuqa' pa taq taluwäch xa itzél taq na'oj nkiya' pe, xa kitaqen jantape yojk'oje' chuxe' kiq'a' kaqän.

Röj te'ej tata'aj, tijonela' chuqa' tijoxela' k'oj chi nqak'utuj jun k'ak'a' tijoník, k'oj chi yojsamäj pa ruwi' jun k'ak'a' na'oj, tiqaya' pe ri kina'oj, ketamab'alil ri qati't qamama' tiqanuk'u' pa junam, chi ruxe'el ri kitijoník ri qalk'wal ja ri qab'anob'äl, k'a ri tuxima' ri' ruk'in ri kaxlan b'anob'äl, ruma chi k'atzinel nqak'waj pa qak'aslem chi ka'i' b'anob'äl. Kojkikot maya' winaq'i' ruma chi k'oj jun nimalaj b'anob'äl ri kiya'on kan ri qati't qamama' pa qaq'a' pa qaqän, mani nqatzäq kan chi kiwäch ri qami' al qak'ajol.

RUK'A'TZ RI CH'AB'ÄL

Lu', Pedro Morejon.

Töq xetz'ukutuj pe re winaqi' chi ruwäch ri ruwach'ulew, xetz'ukutäj pe chuqa' ri ch'ab'äl, ruma xa xe ruk'in ri ch'ab'äl tikirel niqaq'axaj jun na'oj, niqak'utuj jun utzil, niqaya' rub'ixik xab'a achike, niqana'ojij qa, wi man jun ta qach'ab'äl, ruk'in jub'a' man xkojkäm ta ruma manäq qach'ab'äl, xa xe janila k'ayew nub'än ri qak'aslem, kïy chi re ri qarayb'al man xtik'achoj ta, ri qana'oj man xtiqak'axaj ta.

Konojel ri ch'ab'äl ye'okusäx kuma ri jujun tzob'aj winaqi' pa ronojel ri loq'oläj ruwach'ulew k'oij kiq'ij chi konojel ruma xa junam yek'atzin wi.

Röj niqakusaj ri kaqchikel ch'ab'äl, ja re' ri kitz'ukun kan, kisipan kan ri qati't qamama' chi qe, re' jun nimaläj sипаник ruma man xab'a achike ta xtinuk'un jun ch'ab'äl tz'aqät achi'el ri niqach'ab'ej.

Ri kaxlan'i töq xetuqa pa kaqulew, xkiqasaj ruq'ij ri qach'ab'äl, chi uchuq'a' xkajo' ta xkichup ruwäch ri qach'ab'äl chuqa' ronojel ri qana'oj.

Noqa chi nuk'u'x ri nkitzijoj chi qe ri nute nutata' chi ri ojer kan rije' xya' jub'a' kulew pa qajik richin nkitik ruwäch, pa rutojik ri ulew re', k'oij chi yeb'esamäj pa taq'aj, chi ri' ri qawinaq xa ruma man nq'ax ta ri kaxlan ch'ab'äl chi kiwäch janila itzel xb'an chi ke, janila kiq'olik xb'an chi ke, k'oij re' xech'ay kuma ri e k'amöl b'ey ri taq'aj chuqa' kuma ri chajinel, rije' k'a re' e kaxlan'i. Ri nute' nutata' janila xepoqonär, ruma ri' rije' xa xe pa kaxlan ch'ab'äl xojkitijoj wi, rije'

man nkajo' ta chi röj niqak'ulwachij achi'el xkik'owisaj pe rije'.

Jun te'ej tata'aj jantape' nurayb'ej ri ütz chi ke ri ralk'wal, ninb'ij re' ruma rïn in tata'aj chïk, xa xe k'oij chi nqatz'ët chuqa' chi ronojel ri nik'ulwachitäß xa nijalatäß, wakami man junam ta ruk'in ri ruq'ijul töq ri qate' qatata' xe'etzeläx ruma yech'on pa maya' ch'ab'äl. Ri ruq'ijul öj k'oij wakami rujalon chïk ri', wakami pa ronojel ri ruwach'ulew ketaman chi röj maya'i' k'a' öj k'äs na, k'oij rejqalem nkiya' ri qana'oj, ri qab'anob'al; chuqa' chupam ri : l mokaj chi re ri Cholk'aslema nub'ij chi ri maya' taq ch'ab'äl k'oij nüm kiq'ij; chuqa' ri Champomal chupam ri Nuk'ulem chi rij kib'anikil chuqa' Kich'ojib'äl ri Ach'amaqi' xupab'a' ri' richin yerub'än samaj pa ruya'ik kiq'ij ri maya' ch'ab'äl, ruma xq'alajin chi kiwäch chi ri qach'ab'äl k'oij nüm kiq'ij.

W a k a m i
ya'on q'ij chi qe,
pa qaq'a' röj
Kaqchikela' k'oij wi
wakami niqanimirisaj
ruk'ojlem ri qach'ab'äl,
wi k'a niqach'ab'ej tiqatijoj
qi' chi re rutzib'axik, wi man
niqach'ab'ej ta chïk tiqakanoy achike nik'utun
chi qawäch. K'oij na wi jun q'ij ri qach'ab'äl
xtib'erujunamaj ri' ruk'in ri' kaxlan ch'ab'äl, ruma
ri' k'oij ta chi ja röj niqaya' ri quchuq'a'; wi manäq
ruk'in jub'a' xa ja chïk ri kaxlan'i xkenab'eyij chi
qawäch, xa ja yan chïk rije' xkeb'ek'utun
rutzib'axik ri Kaqchikel ch'ab'äl chi kiwäch ri
qalk'wal.

K'AK'A' TIKO'N

Aq'ab'al, Audelino Saqb'in

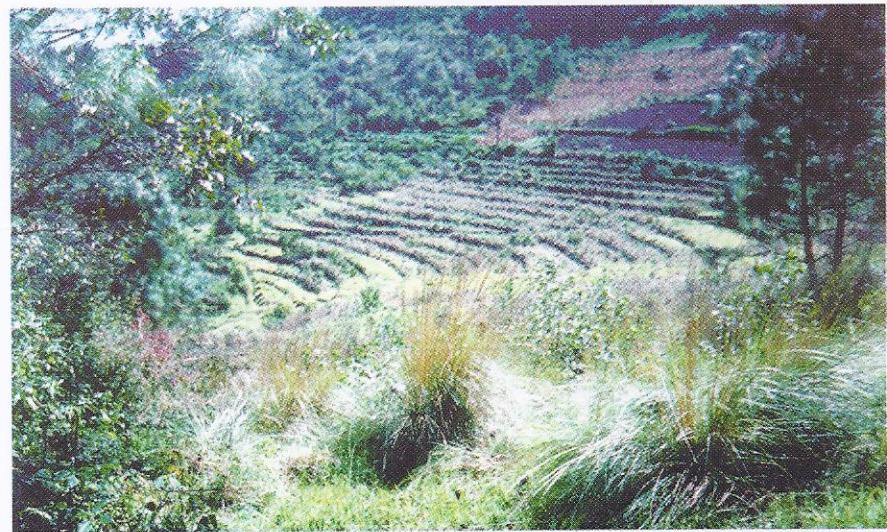
K'atzinel nqetamaj chi ri qate' ruwach'ulew janila k'iy rub'eyomäl.

K'oj chi nqaya' rejqalem ronojel re', tquetamaj k'a achike ruwäch taq che' ri yealäx kiyon, chuqa' K'atzinel nqetamaj achike tik'on k'oj chi yetik.

Ri Ajaw retaman nub'än chi qe, retaman chi röj öj ralk'wal, xa ja k'a röj winaqi' qamestan chïk ri rusamaj rubanon rija', re k'a re'man qamak ta röj, xa b'anom chi qe, rix iwetaman chïk achike ri e b'anayon chi qe chi keqamestaj ronojel ruq'ij ri jalajöj taq samaj.

Ri tikoj ri e k'oj chi yerub'än ri achin, richin nik'ase' ja re', ri ixim, ri kinäq', ri jaws, ri pilo, ri k'um, ri ik'oy, ronojel re', ja ri achin k'oj chi yerutik, k'oj chi yeruchajij, richin man yekäm ta. Konojel ri tiko'n re' janila' k'iy rejqalem chi kiwäch ri qawinaq, xa ja k'a wakami re' yetajin yemestäx, ruma ye'uqa' pa qatinamit juley chïk tikoj.

Re tikoj re' juk'an chïk tinamit e petenäq wi', kik'amon k'a pe chi qe, chi nqatik wawe', xa k'a röj k'oj chi nqatz'et achike ruwäch ri ulew nuk'äm ri jalajöj taq tiko'n re', ruma man xab'a achike ta ri tikoj nuk'äm.

Re jalajöj taq tiko'n re' yek'am el juk'an chïk tinamit, ja ri winaqi' ri q'än kiwi' ja ri' ri yeloq'on. Koj jun k'utuniük ninb'än chi iwe ¿Achike ruma ri winaqi' ri q'än kiwi' man nkitik ta ri jalajöj taq tiko'n re'? k'oj re' iwetaman, k'oj k'a re' manäq, ruma ri' chupam re jun wuj re' ninb'ij chi iwe achike ruma rije' man nkitik ta ri tiko'n re' pa kulew, rije' ketaman wi nkitik re tiko'n re' ri kulew nk'is ruchuq'a', ri kulew rije' man kan ta ütz richin re tikoj re', xa ruma ri' rije' kitaqon pe chi qe röj chi nqatik pa ri qulew, ri jalajöj taq tiko'n re', rije' nkajo' chi chwa'q kab'ij apo xtik'ista ruchuq'a' ri qulew wi man ütz rutz'etik nb'an'chi re.

Nkib'ij k'a ri qate' qatata', chi ri ojer man nkitusaj ta ri kaxlan ruchuq'a' ulew (Abono Químico), rije' cha' xekikusala' ruxe' taq che', kikis taq chikopi, ri mesoj ri onel pa taq kochoch, rije' k'a ketaman chi re' man nutz'ilä' ta ri qate' ruwach'ulew, rije' kichajin ri qate' ruwach'ulew man achi'el ta ri Kaxlan ruchuq'a ulew nutz'ilä' ri qate' ruwach'ulew, wi nutz'ilä' ri qate' ruwach'ulew chuqa' yojrutz'ilä' röj, ruma ri' kojnojin chi ri tikoj ri e kik'amon ri qach'alal ri juk'an chïk Amaq' k'oj chi nqapäj rij man xa xe' ta nqatik ruma ri pwäq ri nkisuj chi qe, k'oj chi nqatz'et akuchi kan qitzij nuk'äm ri tiko'n, ja re' k'a ri jun ka'i' oxi' tzij ri ninb'ij chi iwe chi rij ri ri tiko'n ri yeb'an pa qulew, ruma re' ja re' ri yojruto' ruk'in ri pwäq chuqa' ruchajixik ri qate' ruwach'ulew, chuqa' ninb'ij chi iwe chi k'oj chi nqak'utuj chi ke ri qate' qatata' ¿achike tikoj kan qichin röj? chuqa' achike ri tikoj, ri xa k'a xeulqa' pa qatinamit, wi k'a nqetamaj re', re yojapon näj ruk'in ri qana'o, wi niwajo' yojito' ruk'in ri jalajöj taq na'o tikirel yojsamäj junam chi rij rukolik ri qate' ruwach'ulew.

ACHINAN T'AS

Juan Díaz Goméz

Nintz'ib'aj jun ka'i' na'oj chi rij ri rutz'ib'axik ri qach'ab'äl, ruma e k'oq qach'alal ri k'ayew nub'än chi ke chi nkitzib'aj. K'oq jun na'oj ri nub'ij chi nqanimirisaj ri rutz'ib'axik ri qach'ab'äl, qitzij chi jeb'el ta chi qonojel röj kaqchikela' nqaya' ruchuq'a' ri qana'oj, ruma wakami k'oq xa xe' jun choltz'ib' pa qaq'a', chuqa' jeb'el ta chi qonojel ri yojch'o pa kaqchikel ch'ab'äl, yojtikir ta nqatzib'aj chuqa' nqasik'ij ta.

Chuqa' qak'ulu' ri ch'aqa chüük tzij ri kichin ri ch'aqa chüük tinamit, ruma ri kaxlan'i (q'eqa') ojer kan xkijäch (xkich'är) chi qawäch ruma ri' xujäl jub'a' ri qatzij. Wawe' ntzib'aj ri ruchojmil ri rutz'ib'axik töq nqachäp ri t'as, richin ri t'as ntikir ruk'in ri **ch'alkultz'ib'** ri nb'ix ruwäch tzij ja re' ri' rutz'ib'axik chuqa' ri **k'uxatz'ib'**:

Chwäch\ -ch'alkultz'ib'

nu	w
a	iw
ru	r
qa	q
i	iw
ki.	k

Chwäch\ - k'uxatz'ib'

w
iw
r
q
iw
k

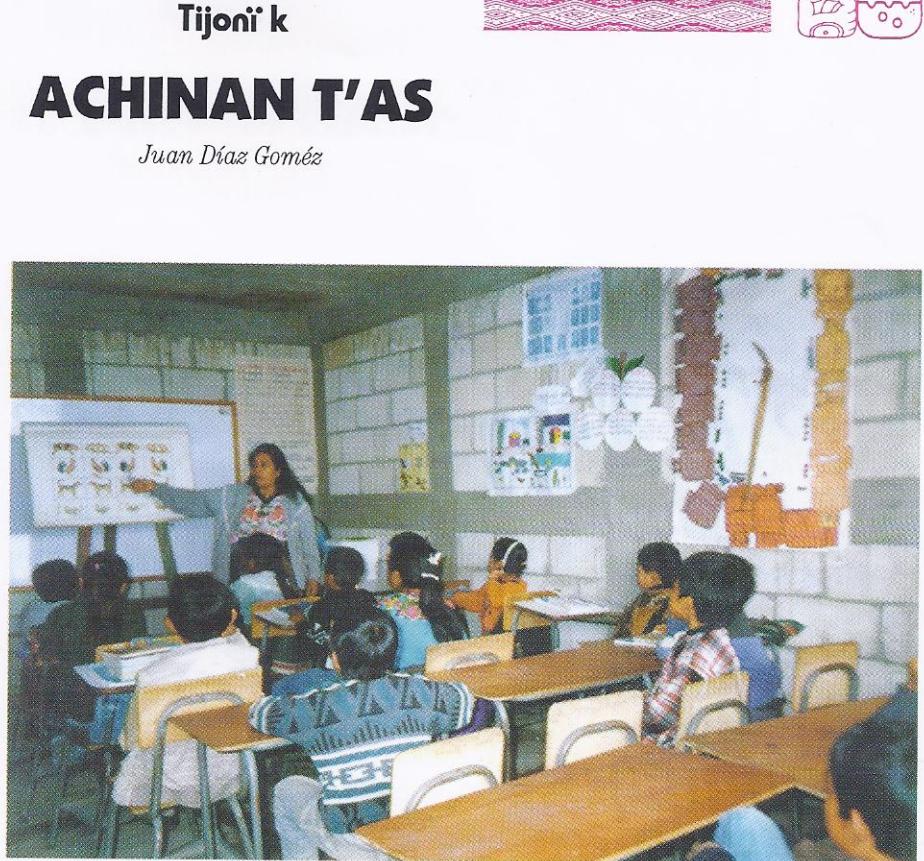
Tqatz'eta' achike nb'anatäj töq nqaya' ruwäch tzij

Chwäch \ k'-
Wuj \ te'ej

Nu-wuj	nu-te'
a-wuj	a-te'
ru-wuj	ru-te'
qa-wuj	qa-te'
l-wuj	l-te'
kl-wuj	kl-te'

Chwäch \ ch'-
oj \ alib'ätz

w-oj	w-ali'
aw-oj	aw-ali'
r-oj	r-ali'
q-oj	q-ali'
lw-oj	lw-ali
k-oj	k-ali'

Wi nqatz'et k'a re'pa kaqchikel ri ruwäch tzij ruk'in ri t'as, man achi'el ta ri kaxlan ri nujäch ri' chuqa' ri t'as töq achinan chüük k'oq re' nutzäq ri rij tzij, nuya' rij tzij, k'oq re' nuk'ëx ri rupam ri t'as ri kik'wan ka'i' tz'uj chupam.

Pa ruk'isb'äl nintz'ib'aj ri k'exet'as: **Rín, rat, rija', röj, rix, rije'**. Ja re' rutz'ib'axik ri nb'ix rujunumaxik ri Kaqchikel ch'ab'äl, ruma e k'oq qach'alal ri nkib'ij yin, ryin, in re', rin, ruma ri' ütz ta wi nqatün rutz'ib'axik, chi ke ri xa xe jun ri xtqab'än, ruma öj kak'al wuqu' tinamit ri yojcho' ri Kaqchikel ch'ab'äl chuqa' ruma manäq k'iy qasik'iwuj: ja re' ri nb'ano chi qe chi man kan ta yojkowin richin nqatzib'aj chuqa' nqasik'ij.

Tikirel nawil re na'oj re' pa ri ruwuj ri ma Pakal, ri rub'i' "Rutz'ib'axik ri Kaqchi'.

ACHIKE RI NIMAB'ÄL K'U'X

Tz'unun Ya', María del Carmen Tuy.

Ojer Kan ri qati't qamama' janila jeb'él ütz xkik'waj ri Kik'aslem. Rije' janila xk'oje' ri ajowab'äl kuk'in, jeb'él xkiloq' oq' ej ki' chi kikojöl, winaqi', taq chikopi', taq che', taq kotz'i'j, ri qate' ruwach'ulew chuqa' ruk'in ronojel ri k'oj pa ri kajulew. Ja ri' ri **NIMAB'ÄL K'U'X**.

Re jun b'anobäl re' man k'a ta iwir kab'ijir xtz'uk'utäj aq'anij, re b'anob'äl re' kan xsamajix pe ojer q'ij, ojer säq, töq ri qati't Ixmukane' ruk'in ri qamama' Ixpiyakök xkipäj ruk'in ri tz'ite', ri ixim ri achike rub'ankil nb'an kich'akul, kik'u'x ri nab'ey taq qate' qatata'. Chi ri' k'a ri Ixpiyakök ruk'in ri Ixmukane' xkik'utuj chi re ri tz'ite' ri ixim chuqa' chi re ri Ruk'u'x Kaj chi tikib'ij achike ütz yeb'an wi ri nab'ey taq winaqi' wawe' chuwäch ri ruwach'ulew.

Chuqa' xsamajix ri nimab'äl k'u'x töq ri nab'ey taq achi'a', B'alam Kitze', B'alam Aq'ab', Majukutaj chuqa' ri Iq' B'alam xewayjan, xeponin pa taq juyu' pa taq k'ichelaj chuk'utuxik ri loq'oläj q'ij.

Ja ri' ri **NIMAB'ÄL**

K'U'X.

Töq ri qate' qatata' xkak'axaj ri achike kib'ix, achike kich'abäl ri taq chikopi' chuqa' xkiya' retal achike ri yewachin ri sutz', ri ik', ri q'ij, töq xq'ax chi kiwäch re ch'ab'äl re, k'a ri' xkisamajij. Ja ri' ri **NIMAB'ÄL K'U'X**.

Ri nimab'äl k'u'x jun b'anob'äl ri xklyá' kan ri qati't qamama', rije' janila xkisamajij ruma ri' Janila nüm taq etamab'äl xkik'ül, nüm taq samaj xkisöl kan chi qawäch. Re jun b'anob'äl re' Ja re' ri ruchapon ri qaxe'el, ri qab'ankil ri quch'uqa' chuqa' ri ach'alal ri'll ruk'in ronojel ri k'oj pa ri kaqulew.

Wakami K'oj chi qonojel chi nima'q chi koköj, k'oj chi nqetamaj achike ruba'nik ri nimab'äl K'u'x, chuqa' achike rusamajixik nqab'än pa taq qak'aslem chi jeb'él xkojrchajij re loq'oläj Kaqulew; chuqa' wi nqajo' chi jeb'él xkojkikot pa ri qak'aslem, pa ri qasamaj, pa taq qochoch pa taq qatinamit.

Wi k'oj man kan ta qetaman chi rij ri nimab'äl K'u'x k'oj chi tiqakutuj ri qana'oj chi ke ri qate' qatata', ri xloxir, kiwi' xloxir kijolom chuväch ri loq'oläj ruwach'ulew.

XKIL RI JOM RI YOXI'

*Tzib'anel Ajpu' Sotz'il, Roberto Xoquic. S.
Nuk'ulel Aq'ab'al Audelino Saqb'in*

Jun Ajpu' Ixb'alam kej, ri yoxi' ri e pub'anel chuqa' ri etz'anel kik'.

Jantape' ronojel nimaq'a' nkiq'ejela' ri kati't, k'a ri' k'a ri yeb'e pa taq juyu', pa taq k'ichelaj richin yek'astan, richin nkikanoj k'ak'a taq na'oj.

Yalan k'a ye'ajowäx kuma ri chikopi', re' yenojin k'a chi kij-re e qach'alal re e qanimal ri e petenäq chi qatz'etik-yecha' ri chikopi'. ¡Töq k'a ri k'a ! ri yoxi' xkitzöt jun nimatzikin xub'ij k'a ri Jun Ajpu', -rat a Ixb'alam Kej tatzu' la jun nimatz'ikin- - jo' chi rij- xcha' ri jun Ajpu' chi re' ri rach'alal, jo' k'a chi rij- tiqatzeqelb'ej - xcha' ri Ixb'alam kej - j'o k'a- yecha'. Ri nimatz'ikin re' janila aninäq nxik'an, rije' man nkiq'i ta, xa ja k'a rije' man xkimalij ta kik'u'x chi rij re jun nimatz'ikin re', rije' k'a xeb'e chi rij xkiq'axaj siwan, chojmin raqän ya' chi rutzeqelb'exik man xkimalij ta ki'.

Janila' k'a e kosnäq ri yoxi' ruma janila' anin xekib'anala', xeq'itaj k'a, ja k'a re' xkinojj chi ye'uxlan jumej. Töq yetajin k'a ye'uxlan chi ruxe' jun nimaläj patän che', töq nkitzöt k'a nsilon ri patän che', xkitz'ët k'a aq'anij pa ruwi' ri che' jun tukur, jun chi ke rije' xub'ij tapub'aj ruk'in la pub' la tukur la', ri jun chïk xub'ij

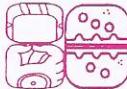
- mani, re k'a re' xa taqon pe, re xa k'ojo nub'ij-ncha'. Töq xuqa' pa kijolom chi ri kati't Ixmukane'

xub'ij jun q'ij chi ke chi ri tukur jun taqonel, Töq xkib'ij - wi nqaya' rejqalem ri rutzij re näj xkojapon.

Töq xkitzöt qitzij re jun tukur re' xik'an el chi kiwäch nsutin chi kij, re yoxi' re' xkiya' rejqalem xkitzeqelb'ej el ri tukur, xkilk'waj k'a el ri kipub', ri kib'ate' (pisb'äl tz'ikaj), ri kipachq'a' (Pisb'äl q'ab'aj), ri kitz'um (pisb'äl ch'ekaj) xkitzeqelbej el. Ri tukur k'a re' xeruk'waj el pa ruwi' jun juyu', Töq ri yoxi' xe'apon chi ruwi ri juyu' xkitz'ët jun etz'anib'äl kik', jun jom kan tz'aqät chi yatetz'an, kan xekikot, janila k'a xkimatyoxij chi re ri tukur ruma xuk'üt re jun jom re' chi kiwäch.

Ri jun Ajpu' ri nimalaxel man xuköch ta rutz'etik re jun jom re' aninäq xb'exuke' chi ruwäch ri rukaj tz'uk ri jom chwäch ri kaj tz'uk chi re ri ruwach'ulew, xuk'utuj k'a rusachib'äl rumak chi ruwäch chuqa' xuk'utuj q'ij chi re' ri jom chi yetikir ye'ok , aninäq k'a xkisula' k'a ri kib'ate', ri kipachq'a', kitz'um, k'a ri k'a , xkichäp k'a ri etzanem, xq'ax k'a jun ka'i' oxi' ramaj xekös k'a el xetzolin el chi kochoch, xa xe' xebe' apon chi kochoch aninäq xkitzijoj chi re ri kati't chi xkil jun jom, ri kati't k'a re ret'am chïk chi re jun jom re' kan k'ojo wi kan chi ja ri kitata' nuk'uyun k'a kan chi kiwäch, ruma k'ojo k'a jun q'ij, rije' ye'ok aj jom.

XAJANIB'ÄL

Ajpu', Benedicto Calel

Katzinel nqetamaj ri kina'oj ri qate qatata' ri qati't qamama', wi röj nqanimaj re jalajoj taq pixa' re' säq nüm qab'ey ri xtub'än ri chwa'q kab'ij apon, chi man yemestäx ri kipixa' ri qati't qamama', nqaya' apon jun ka'i oxi' pixa' chi iwäch.

Nkib'ij ri qati'it qamama' chi man ütz ta naxupuj ri q'aq' chupam ri tuj taq tajin nik'at ruk'in achi' rumá xa xketzaq el ronojel ri awey.

Man tikirel ta yatel taq setël ri ik' ruk'in a q'aq' rumá ch'anin nsaqir ri awi'.

Man ütz ta yatzuye' pa ruwi' ruch'akat jun rij winäq rumá yarijix chanin stape ma jani' k'iy a juna'.

Töq najik awi, wi k'oj yetzaq man ütz ta naporoj rumá nq'anär ri awi' pa ajolom.

Taq jun ixöq royob'en ak'wal man ütz ta nik'o chij jun kolo' chuqa' k'an, rumá taq napon ruq'ij nuk'owisaj k'iy k'ayewal.

Jun achin taq nb'e chi rutikik ri awän man ütz ta nutij oj rumá ri jäl ye'el tur.

Man tikirel ta naju' awi chupam jun ya'l chuqa' naya' pa ajolom ri pop rumá taq yatel pa b'ey janila xkatkoqotaj ri tz'i'.

Töq at ak'wal man ütz ta nachäp rutza'm ri tz'i' rumá töq yarijix manäq ruk'u'x ri a pwaq.

Man ütz ta yajote' chupam ri k'ujay chaq'a' rumá janila nuxib'ij ri ri loq'oläj jäl.

Wi röj nqakusaj ri pixab'anik re', xtiqaya' kejqalem ri kinojb'al ri qati't qamama', ja re' xkikusaj rije' rumá ri' xe'ok utziläj taq winaqi', xe'ok utziläj taq aqomanela'. Röj chuqa' re' tikirel nqaq'i' ri kitzij ri qati't qamama' wi röj yeqakusaj re pixa' re'.

RUWACH'ULEW

Ixchel, María Eugenia Esquit

Ri ojer kan ri qati't qamama' janila nkiya' ruq'ij ronojel ri k'oj chi ruwäch ri loq'oläj ruwach'ulew achi'el ri tiko'n, ri chikopi', ri che'.

Wakami k'a ma kan ta chïk nkitik ri ixim, ri kinäq, janila k'a che' yekiqasaj ma jun yetik ta ri taq che' richin ke ri man xkek'is ta ri k'ichelaj richin chuqa' man xtik'is ri loq'oläj ya', ri chikopi'.

Wakami ri achi'a' xa ja ri kaxlan taq tiko'n kiya'on ruq'ij, re ruk'amon pe janila k'ayewal chi re ri loq'oläj qate' ruwach'ulew, rumá tajin nukamisaj ri ruchuq'a' ri ulew.

Ri ojer kan ri qati't qamama' janila k'a xkiya' ruq'ij rutikik ri loq'oläj ixim rumá achi'el nub'ij ri Popol Wuj ja re xkusäx richin xetz'aq xeb'it ri nab'ey taq qate' qatata'. Chuqa' ri ojer taq winaqi' janila xya' kiq'ij ri chikopi' kuma rije' chuqa' yech'on yetzijon nkina' ronojel ri nb'anatäj chi ruwäch ri ruwach'ulew, ri ojer kan töq yexule' ri al ri winaqi' nkib'ij chi nchapatäj ri loq'oläj jäb', töq yejote' ri al ja ri töq ntel ri saq'ij, wakami xa jun, xa ka'i' chïk winaqi' ri yetz'eton re taq chikopi' re', chuqa' man nkiya ta rejqalem ronojel ri nkajo' nkib'ij chi qe re taq chikopi' re'. Pa ri Popol Wuj chuqa' ri chikopi' k'oj keqalem k'oj kisamaj xkib'anala' achi'el ri Tukur ja re xok taqonel tzij. Rumá k'a ri' k'oj chin qaya' ruq'ij ronojel ri k'oj chi ruwäch ri loq'oläj ruwach'ulew.

RI CHAJINEL SIWAN

Sik'ajan, José Alfredo López Sicaján.

A Lu' rub'i' jun achin kanunel chikopi' pa jun tinamǖt, rija' yalan etaman chïk ruwäch kuma ri winaq'i' ruma jeb'él nuchäp taq chikopi', pa taq juyu', jun q'ij b'enäq chi rukanuxik chikopi' pa juyu', töq xutz'ët jun ti ajxik' chiköp pa jun nimaläj siwan re ti ajxik' chiköp re', "Chajinel siwan" rub'i', janila nk'oxomaj rupam ri siwan töq nsik'in, yalan jeb'él tiwachin, raxröt, q'enq'öj, rub'onil ri taq ruxik'.

Ri achin janila nkiköt ruma xtikir xuchäp pe ri ti ajxik' chiköp re'; xuk'waj el chi rochoch, töq xapon xub'än jun ti ruk'oñlib'äl akuchi' tikirel nk'ase wi. Chuqa' janila nrajo' chi nisik'in ta pe, achi'el nub'än pa siwan, po man ke ri' ta xub'än, ruma re ti ajxik' chiköp re' xa xe' pa siwan tikirel nsik'in we.

Jun q'ij xapon ri rumama' chi rochoch ri rumam, töq xutz'ët ri ti ajxik' chiköp tz'apäl chi rupam ri che', janila xb'ison, xroyoj ri rumam, xub'ij chi re : ¿ Achike ruma atz'apen re jun ti ajxik' chiköp re? ri rumam xub'ij chi re, xa ruma janila ütz ninwaxaj töq nsik'in pa siwan, ruma ri' xink'äm pe' wawe' richin nsik'in ta achi'el nub'än pa siwan. Ri tat xub'ij chi re: la jun ti ajxik' chiköp la', xa xe' nsik'in töq nb'e chikaj, chuqa' töq k'oj pa siwan, wawe man jun xtib'ixan ta, chuqa' we ke la' xtab'än chi re nb'ekäm jun q'ij chi awäch, chuqa' yalan xajan chi ruwäch ri Ajaw ke la' ab'anon chi re, ruma rije' chuqa' k'oj kik'aslem achi'el röj, ruma ri' k'atzinel chi nab'etzolij kan pa siwan akuchi' xachäp wi pe, ruma ri Ajaw kan chi ri' xuya' kan richin nuchajij, chuqa' nuk'oxomaj ri loq'oläj siwan juyu' taq'aj.

Ri achin xunimaj rutzij ri rumama', xb'e' pa juyu' xb'erusq'upej kan ri ti ajxik' chiköp akuchi' xuchäp wi pe, Töq xapon akuchi' xril wi pe, xrusq'opij el chi rupam ri siwan, töq xel el pa ruq'a', ri ti ajxik' chiköp, xb'esik'in pe, chuqa' ri loq'oläj siwan janila xb'ekiköt pe.

Ruk'in re jun b'anob'äl re', ri achin xq'ax chi ruwäch chi ri taq chikopi' k'oj kisamaj ruya'on pe ri Ajaw, ruma ri', wakami man nutz'apij ta chïk pa taq che', chuqa' man nukamisaj ta chïk ri taq ajxik' chiköp, ruma rije' kan janila nkikotz'ijaj rupam ri loq'oläj k'ichelaj.

KAWUQ'E

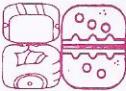
Violeta Díaz Zil, Claudia Floridalma Chiroy, Angelica María Chiroy

Kawuq'e rub'i', jun tiruq'a' ri tinamǖt, Chi K'im Kawuq'e, k'oj chuchi' nimab'ey chi ..raqän b'ey pa kinik'ajal ri ka'i' tinamǖt kib'i' San Bartolomé Milpas Altas, chuqa' Xenakoj, chi runaqaj Tz'umpan.

Kawuq'e xaläx pe, taq jun puq winaqi' aj Joyabaj, K'iche kan janila yetij kuma ri b'alám chuqa' köj, taq nikitz'et manäq chik jun kach'alal chikiwäch, ruma ri' xkinoyij rukanoxik jun chïk kulew chi yek'oe' wi, chi man yetij ta chïk, kuma ri chikopi', ke ri' xkichäp b'inem, ruk'in jun tyox rub'i' pa kaxlan tzij (Virgen de Catalán), k'oj chuqa' kají' kit'at'an yeq'ajan pa ruwi' kotz'ijay, ka'i' nima'q, ka'i' kokoj, xe xkik'äm pe oxi', ri jun xkiya' kan pa jun nim juyu', ke ri' nikajo' ye'apon pa jun peraj ulew rub'i' (Valle de las Carreteras) pa kaxlan tzij, wakami Armita, ke ri nib'ix chi re kuma ri winaqi' yeb'e pa ri jun tinamǖt (Esquipulas) chi la' xe'uxlan wi ruk'in ri keqanibäl chuqa' kuk'in ri kiwakx, man xetikir ta chïk xe'apon ruma kan janila e kosinäq chïk, k'iy b'ey kib'anon pe ke ri' xeb'e'apon chunaqaj jun ti remaj ya' janila tew rupam ri k'ichelaj, chi re k'a xe'uxlan wi qa; Chi ya' nib'ix chire wakami, töq xokaq'a qa, chi ri k'a xkiq'axaj wi' ri aq'a' töq xseqer xeyakatäj pe richin nikichäp jun b'ey chïk ri b'inem, töq xkitz'et man k'oj ta chïk ri kityox, töq ke ri' xkichäp rukanoxik k'a, ke la' pa ruwi' jun ab'äj xkil wi, k'a näj qa, k'a paxulan qa, pa jun li'an juyu', janila k'a yekiköt töq xkitzetz qa xkajo' xkitzeqej chïk pe xaman xetikir ta chïk ruma kan janila k'iy, k'iy ralal ri tyox, xkib'ij k'a kere ruma k'a ri tyox man rajo' ta chïk nib'e, ke ri' xkib'ij kojwuqe' k'a wawe'.

Ke ri k'a töq ri Ajaw xuya' k'a chi qe la juyu' la, ri qulew ke la' xtz'ukutäj pe ri tinamǖt re', xkib'än rochoch ri kityox, kochoch rije', wakami k'a xe chïk ka'i' t'int'in niq'ajan pa ruwi' kotz'ijay ruma ri jun xkiqäj ri aj Chi k'im, wakami k'a man xkitzolij ta chïk; ruma k'a ri rub'ina'an ri tinamǖt Santa María Kawuq'e'.

JANILA JEB'ËL RUWACH'ULEW.

Sik'ajan, José Alfredo López S.

Janila jeb'ël ri k'aslem chi ruwäch ri ruwach'ulew,
 ri q'ij, ri ik', ri ch'umil,
 ri taq ajxik' chikopi' ri yexik'an chi kaj.
 Ri qate' ruwach'ulew, räx, räx rub'onil,
 nink'utuj ḡachike k'a ri Ajaw?.
 Jun q'ij xiroyoj ri loq'oläj qate' ruwach'ulew,
 rija' nimaläj taq ruwäch, man achi'el ta xinojjí riñ.
 Xintz'ët chi rija', janila yirajo',
 ruma yiruchajij chi ruwäch ri ruwach'ulew.

Wakami xqa ri q'ij, janila kikotem,
 ri kaq'iq' njumin chi rupam ri k'ichelaj,
 yalan tew nub'än, po janila yinkiköt,
 ruma nab'ey mul xintz'ët ri rusaqlí ri qate'
 ruwach'ulew.

Ri kajowab'äl ri nute' natata', chi rupam ri nuk'aslem,
 ninwak'axaj ri kich'ab'äl ri winaq'i pa b'ey,
 xqaq'ij nan, xqaq'ij tat, ḡachike ruma ke ri' nkib'ij?,
 ruma ri loq'oläj q'ij eqal, eqal, nib'e' el.

Eqal eqal b'enäq qa la q'ij,
 yinrutz' kan ruk'in ronojel rukikotem,
 xetzolin k'a ri nute', nutata',
 xirejqaq pe ri nutata', ruk'in jun nimaläj kikotem.

Janila ninrayij jun ch'ik q'ij nintz'ët ri saq'il,
 wakami' q'equ'm, q'equ'm rub'anon ri kaj, xok qa ri
 aq'a', näj näj, b'enäq ri nurayib'äl, richin jun utziläj
 k'aslemal, ri chwa'q kab'ij apon....

Yalan q'equ'm rub'anon ri kaj,
 po nintz'ët chi kaj jun ch'ik nimaläj saq'il,
 kisutin rij kuma ch'aqq' ch'ik taq q'aq',
 yech'ich'an, yech'ich'an, yetze'en pe wuk'in.

Achike k'a kib'i' la', man jani wetaman ta,
 achi'el xa ja ri watit'ik', chuqa' ri taq ch'umila',
 xb'e' ri aq'a', xb'e' ri watit'ik', xeb'e' ri ch'umila',
 xa xe' xkiya kan pa nuk'aslem chi rije',
 yinkichajij chi paq'ij chi chaq'a' jantape'.

Une' une' une' kixk'astäj, nan, kixk'astäj tat,
 ri qatata' q'ij xojrusaqrisaj pe ch'ik,
 ri qate' ruwach'ulew yojroyob'ej ruk'in ronojel
 rukikotemal richin nqab'eb'ana' ri qatiko'n.

Matyox chi awe loq'oläj Ajaw,
 yinachajij chi paq'ij chi chaq'a',
 Ruk'u'x Kaj, Ruk'u'x Ulew.
 ¡Matyox, matyox! Chi awe.

RI IXIM

Anastasio Pata Mejia.

Xtiko'ol ok ab'anikil
 at ki' töq at äj,
 at simil töq at chaqij,
 at rayil töq at chaqij ch'ik.

Xataläx chwäch ri ruwach'ulew Iximulew,
 kan at jeb'ël ok chi re nuk'aslem
 chuqa' chi re kik'aslem ri Maya' taq Winäq.

Ixim, loq'oläj nuway,
 ruk'amon ri ab'i' Loq'oläj qate'
 pa kich'ab'äl ri watit', numama',
 ri e k'owinäq kan iwar kab'ijir.

Loq'oläj Ixim jantape' yatinrayij
 jantape' yatinwajo', jantape' nqaya' a q'ij,
 ruma kan at nuk'aslem ri iwar kab'ijir,
 chuqa' ri chuwaq kab'ij xtib'e' q'ij xtib'e' q'equ'm.

Loq'oläj Ixim kan nib'ixaj ri ab'i',
 kan nib'ixaj ri ak'ojlem,
 ruma kan at saqipwaq yatintz'ët
 chupam ri nimaläj Iximulew.

Loq'oläj Ixim kan man jun nilon ta ri ab'onil,
 kan man jun nilon ta ri aki'il,
 kan jeb'ël ri aki'il, kan at simil, simil,
 ruma ri' jantape' yatinwajo'.

KINUK'IK RI K'AK'A' TAQ TZIJ

K'ak'a' taq tzij richin Retamab'alil Winaql: K'ak'a' taq tzij richin Retamab'alil Kajulew:

KAQCHIKEL	KAXLAN	KAQCHIKEL	KAXLAN
Achamaq'el	Federal	Achko	Estambre
Achib'äl Ulew	Topografía	Aj'eyaj	Dentista
Achsamaj	Obligación	Ajruq'ulew	Anfibios
Aj palow	Marinos	Ajwachaj	Oculista
Aj'ik' ch'umil	Astrónomo	Alanel	Órgano reproductor
Ajcha'jib'äl	Destacamento	Alch'ich'	Estaño
Aj'ik' k'as	Fiador	Atiyalil	Aluminio
Ajmir	Mecánico	B'aqilal	Esqueleto humano
Meq'tewal	Clima	B'atz'el Q'ayis	plantas textiles
Mulul, ch'ob'	Partido	B'iq'ib'a'	Deglución

K'ak'a' taq tzij richin Retamab'alil Ajlanem:

KAQCHIKEL	KAXLAN	KAQCHIKEL	KAXLAN
Achlajil molaj	Conjuntos y relaciones	Achlajinïk	Relacionar
Ajilab'äl	Número racional	Ajilab'alil	Numeral
Ajjlab'alinem	Enumerativa	Ajilal	Cifra, dígito
Ajsïk ajilab'äl	Numerador	Alil etab'äl	Medidas de peso
B'eya'il	Fórmula	B'olojuch	Línea ondulada.

Ruk'u'x Maya' b'anob'äl

Qach'alal tiwak'axaj ri rusamaj ri Kaqchikel Cholchi'

Ruk'u'x Maya' B'anob'äl

Ronojel saq'ij chuqa' toq'ij pa talutzij **Maya' Winaq** (96.1 FM) 5:00 k'a richin 5:30 richin nimaq'a' chuqa' ri toq'ij 6:15 k'a richin 6:45 nimaq'a', ri tokaq'a' 8:30 k'a richin 9:00 richin aq'a'. Chuqa' pa talutzij **Estereo Mayense** (92.7 FM) ri toq'ij 5:30 k'a richin 6:00 richin nimaq'a'

